

**ФАКТОВІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ НЕПРЯМИХ ДОКАЗІВ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ****FACTUAL CONNECTION AS THE BASIS
FOR CRIMINAL PROCEEDINGS' INDIRECT EVIDENCE FORMATION**

Тугарова О.К., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом

Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки Національної академії Служби безпеки України

У представленій статті досліджуються особливості доказування фактів і обставин кримінального правопорушення за допомогою непрямих доказів. Обґрунтовується теза, що у кримінальному процесі в основі доказування непрямыми доказами лежать різноманітні форми зв'язків між фактами і обставинами досліджуваної події. Сам процес доказування зводиться до виявлення і подальшої демонстрації наявності або відсутності різноманітних форм зв'язків між фактом злочину й обставинами, які передували, супроводжували або виникли внаслідок скоєння злочину. Такі зв'язки мають багатозначний характер та не виключають можливості іншої інтерпретації обставин скоєння злочину.

На основі аналізу філософських джерел доведено, що типи зв'язків, котрі є предметом вивчення філософії, є універсальними категоріями і знаходять застосування у багатьох сферах пізнавальної діяльності, у тому числі у специфічній галузі людського пізнання – кримінально-процесуальному доказуванні.

На підставі аналізу наукової літератури у роботі охарактеризовано найтипівіші форми зв'язків непрямих доказів, які зустрічаються у розслідуванні злочинів: зв'язки походження або генетичні зв'язки (причинно-наслідковий зв'язок, зв'язок зумовленості, об'ємний та посидентний зв'язки); функціональні зв'язки; хронологічні (часові – синхронічні, поліхронічні, інтервальні зв'язки); локальні (просторові); кореляційні (зв'язки адекватної, еквівалентної та пропорційної відповідності).

Обґрунтовується теза, що непрямі докази мають утворювати гармонійну систему і підкріплювати конкретну гіпотезу у кримінальній справі. Система непрямих доказів характеризується складною ієрархічною структурою, оскільки містить окремі підсистеми доказів, якими встановлюються конкретні факти і обставини досліджуваної події. Критеріями правильності побудови такої системи є: повнота, достовірність, узгодженість і надійність.

Ключові слова: доказування, непрямі докази, форми зв'язків, факти й обставини злочину.

The presented article examines the proving facts and circumstances' features of a criminal offense with the help of indirect evidences. The thesis that the indirect evidences' proof basis in criminal proceedings is various connections' forms between the facts and circumstances of the investigated event is substantiated. The proving process itself comes down to identifying and further demonstrating of various forms' connection presence or absence between the fact of the crime and the circumstances that had preceded, accompanied or arisen as a result of the crime. Such connections are multifaceted and do not preclude the different interpretation of the crime circumstances' possibility.

Based on the philosophical sources' analysis, it is proved that the connection types that are the philosophy research subject, are of universal use categories, and because of that are used in many cognitive activity areas, including a specific human cognition one, namely criminal proceedings' proving.

Based on the scientific literature analysis, the paper describes the most typical indirect evidence forms, which can be found in the vast majority all crimes' investigations: connections of origin, or in other words genetic connections (causation, conditionality, volumetric and possessive connection forms); functional connections; chronological (temporal – synchronous and polychronic connections) and local (spatial); correlation (connections of adequate, equivalent and proportional correspondence).

The thesis that indirect evidences' harmonious system should be formed and be supported by a specific hypothesis in a criminal case is substantiated. The indirect evidence is characterized by a complex hierarchical structure, as it contains separate evidence subsystems, which establish the specific facts and circumstances of the event under investigation. The criteria for a such correct system construction are: completeness, reliability, consistency and reliability.

Key words: proving, indirect evidence, forms of communication, facts and circumstances of the crime.

Розвиток суспільно-політичних та економічних процесів, що відбувається в Україні, поряд з позитивними перетвореннями закономірно впливає на характер злочинності, яка є своєрідним індикатором і відображенням соціального життя. Сучасна злочинність стає більш організованою і професійною, а значна частина злочинів набуває латентного характеру. Скоєння злочинів ретельно готується, а сліди вже вчиненого протиправного діяння ретельно маскуються і знищуються. За таких умов використання прямих доказів у кримінальному провадженні суттєво обмежується, а встановлення фактів і обставин скоєння злочину зумовлює необхідність залучення до процесу доказування доказів непрямих.

У різні часи дослідженню проблем доказів і доказування в кримінальному процесі присвячували свої роботи В.Д. Арсен'єв, Л.Є. Владимиров, В.П. Гмирко, Ю.М. Грошевий, В.Я. Дорохов, В.С. Зеленецький, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'яничков, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, В.Т. Тертишник, І.Я. Фойницький, М.О. Чельцов-Бебутов, С.А. Шейфер, М.Є. Шумило та інші дослідники. Вони сформулювали низку важливих положень, які продуктивно використовуються в науці і практиці кримінального процесу. Проте форми

зв'язків непрямих доказів розглядалися вченими побічно у зв'язку з висвітленням інших питань доказового права. Потреба у визначенні сутності категорії «зв'язок» у процесі доказування, надання характеристики найбільш поширених форм зв'язків непрямих доказів із фактами та обставинами вчинення злочину визначають мету цієї роботи.

У науці кримінального процесу вже традиційно прямими доказами називають факти (аргументи), які пов'язані з доводжуваним положенням (тезою) безпосередньо, непрямыми – опосередковано. На відміну від прямих доказів, доказування за допомогою непрямих доказів має свою специфіку. По суті, такий процес зводиться до виявлення і подальшої демонстрації наявності або відсутності різноманітних форм зв'язків між фактами і обставинами досліджуваної події. Такі зв'язки мають багатозначний характер та не виключають можливості іншої інтерпретації обставин скоєння злочину. Правильне розуміння природи зазначених зв'язків, обізнаність в їх видах або формах є вихідним моментом у розгляді питання щодо формування непрямих доказів у кримінальному провадженні.

Категорія «зв'язок» є універсальним поняттям і використовується у різних сферах людського пізнання. Проте за своїм походженням зазначена категорія

виходить з філософії, яка надає визначення зв'язку як способу існування сукупності об'єктів (явищ, предметів, процесів, подій тощо), коли стан кожного з об'єктів зумовлює стан інших об'єктів [9, с. 78].

Аналіз філософських джерел свідчить, що в історії пізнання довгий час панував принцип загального взаємозв'язку предметів і явищ і головним предметом обговорення був сам принцип, а не власне поняття зв'язку. Наука оперувала обмеженим набором зв'язків: внутрішніми й зовнішніми, необхідними й випадковими, суттєвими й несуттєвими. З поступовим розвитком науки поняття «зв'язок» та його логічна структура стали самостійними предметами вивчення, що зумовило їх розширення. Так, стали розрізняти: залежно від спрямування дії – прямі і зворотні зв'язки, за характером результату – зв'язки вихідних, зворотних, відносно самостійних і зустрічних напрямів, залежно від просторового становища явищ – зовнішні та внутрішні просторові зв'язки, залежно від наявності або відсутності проміжних елементів – зв'язки безпосередні та опосередковані.

Логічна конструкція запропонованих типів зв'язків демонструє їх потенційну наявність і у процесі доказування обставин у кримінальній справі. Під час розслідування злочину, який зазвичай є подією минулого, найбільш поширеними є зв'язки зворотного напрямку. У процесуальній літературі їх називають по-різному: від явища до його сутності, від наслідку до причини, від ознаки до певної речі тощо. Водночас під час встановлення фактів і обставин злочинної події можуть виникати і зв'язки вихідного напрямку: від причини до наслідку, від умови до зумовленого тощо. Наприклад, факт неприязних стосунків між потерпілим і підозрюваним може перебувати у причинному зв'язку із фактом скоєння злочину або факт недбалого зберігання документа може виступати умовою його викрадення.

Між фактами й обставинами розслідуваної події можуть виникати і послідовні зв'язки. Послідовним зв'язком, скажімо, об'єднані факт наявності відбитків пальців підозрюваного на місці скоєння злочину, факт його перебування на місці події і факт скоєння ним злочинного діяння; факт конфлікту між підозрюваним та потерпілим, факт погрози вчинити злочин і скоєння самого злочину тощо.

У разі доказування непрямыми доказами може мати місце зв'язок зустрічного напрямку – між окремими, незалежними один від одного фактами, які одночасно встановлюють доказуване положення. У кримінально-процесуальній літературі таких зв'язок отримав назву паралельного. За словами О.О. Ейсмана, паралельний зв'язок виявляє себе через шуканий факт та існує між такими обставинами, як «висловлювання погрози напередодні злочину, перебування підозрюваного поблизу місця події та виявлення в останнього речей, які належать потерпілому. Твердження, що всі ці обставини не випадково збіглися у часі, а об'єктивно пов'язані між собою, є рівнозначним до твердження, що всі вони становлять моменти, сторони однієї події – скоєння злочину такою особою» [13, с. 12–13].

За допомогою просторових зв'язків встановлюється взаємозалежність певних подій за місцем їх скоєння або походження. Як зазначає О.О. Хмиров, «досить суттєвого значення набувають місце розташування окремих слідів злочину, їх форми і розмір, взаємне розташування, відстань між ними. Великого значення набуває і місцезнаходження окремих об'єктів, пов'язаних зі злочинном, визначення їх напрямку у просторі (наприклад, спрямованість пострілу, рух транспорту і т.ін.)» [11, с. 72].

Зв'язок, як відношення певної залежності, завжди охоплює два предмети. Утім іноді у процесі встановлення взаємозв'язку може брати участь і третій предмет, через який встановлюється взаємозумовленість їх існування. За цією підставою розрізняють зв'язки прямі, або безпосередні, та непрямі, або опосередковані. За умови існування

прямого зв'язку об'єкти, що співвідносяться, безпосередньо пов'язані, зумовлюють один одного та взаємодіють між собою. Непрямий зв'язок дозволяє встановити взаємозалежність через додаткові елементи, відомості про які становлять зміст конкретних непрямих доказів.

Сучасні уявлення про різноманіття зв'язків між фактами і обставинами скоєного злочину є результатом багаторічних теоретичних розробок учених-процесуалістів у галузі доказування. На необхідність встановлення взаємозв'язків між непрямыми доказами і доказуванням положенням звертали увагу ще дореволюційні вчені-процесуалісти. Так, М.В. Духовський, досліджуючи умови використання непрямих доказів у кримінальному судочинстві, вказував на потребу виявлення і дослідження «наявності зв'язку між доказом і шуканою обставиною, на підставі якого за правилами загальної логіки будеться висновок про дійсність певної події» [2, с. 255–251]. Аналогічної позиції дотримувався інший процесуаліст XIX сторіччя професор І.Я. Фойницький. Розглядаючи належність доказів у кримінальному процесі, він розрізняв зв'язки безпосередні та опосередковані, очевидні та неочевидні, близькі та віддалені [10, с. 349].

Ідеї дореволюційних юристів стали теоретичним підґрунтям для наукових досліджень більш пізнього періоду. Практично всі науковці вказували на необхідність ретельної перевірки об'єктивних форм зв'язків між непрямыми доказами і злочином. Проте можливість існування таких зв'язків розглядалася лише у причинно-наслідковій формі. Так, М.М. Гродзинський підкреслював, що «певні факти можуть бути доказами там, де вони допускають існування причинного зв'язку зі злочином» [3, с. 79]. Аналогічну позицію займав М.С. Строгович, який підкреслював, що «причинний зв'язок головного і доказового фактів є основою непрямих доказів у кримінальному процесі, саме він зумовлює їх доказову силу як засіб встановлення матеріальної істини у кримінальних справах» [8, с. 146]. Пізніше винятковість причинного зв'язку між фактами й обставинами злочинної події відстоював і М.П. Шаламов. Зокрема, він наполягав, що «зв'язок доказів з шуканим фактом може бути прямим або опосередкованим, більш чи менш віддаленим, але завжди з метою уникнення судових помилок він повинен бути причинним» [12, с. 85].

З поступовим розвитком кримінально-процесуальної науки типологію зв'язків між непрямыми доказами і досліджуваним злочином було розширено. Приміром, досліджуючи логічну структуру елементарних актів доказування, О.О. Ейсман виділив зв'язки однозначні, тобто які проходять у єдино можливому напрямку, та багатозначні, які відбуваються у різних напрямках. Спираючись на категорії діалектики, О.О. Ейсман виділив чотири основні форми зв'язків непрямих доказів: сутності і явища; причинно-наслідкові, або генетичні зв'язки між явищами; функціональні – кількісні зв'язки явищ, за яких зміна одного явища супроводжується зміною іншого; об'ємні, або індивідуалізовані [13, с. 17].

Зазначені форми зв'язків непрямих доказів доповнив С.В. Курильов. До переліку їх найтиповіших форм він залучив часовий та просторовий зв'язки явищ. Разом із тим учений наголошував, що їх виділення не може розглядатися автономно, оскільки «всі ці форми зв'язків своєю чергою перебувають у певному відношенні між собою. Будь-яке явище перебуває одночасно в усіх формах зв'язків: у певних просторових та часових відносинах з іншими явищами, у відносинах з причинами і умовами і т.ін.» [5, с. 146–147].

Сучасні уявлення про типи та форми зв'язків непрямих доказів у кримінальному процесі розширив О.О. Хмиров. На підставі узагальнення практики кримінального судочинства він виділив посидентний зв'язок (*від lat. possidentia – володіння*), або зв'язок приналежності речей, який віддзеркалює взаємну залежність між

окремими непрямыми доказами й елементами предмета доказування загалом.

Наведений огляд наявних об'єктивних зв'язків непрямих доказів у кримінальному процесі підтверджує їх різноманітність й індивідуальність. Для узагальнення та зручності дослідження безлічі форм зв'язків непрямих доказів у кримінальному процесі їх слід об'єднати у такі групи:

- 1) генетичні зв'язки;
- 2) функціональні зв'язки;
- 3) хронологічні та просторові зв'язки;
- 4) кореляційні зв'язки.

Розглянемо їх більш детально.

1. *Генетичні* форми зв'язків (від грец. *geneticos* – той, що породжує) визначають походження і розвиток непрямих доказів стосовно події злочину. На цій підставі серед генетичних виокремлюють: причинно-наслідковий зв'язок; зв'язок умови з обумовленим; об'ємний і посидентний зв'язки.

В основі *причинно-наслідкового зв'язку* лежать фундаментальні філософські категорії – причина та наслідок. Причина виступає активним фактором виникнення певного явища або події і визначає сутність і спрямування розвитку наслідку. Саме зв'язок причини з породженням нею результатом, тобто наслідком, завжди має однозначний характер.

Зв'язок зумовленості слід відрізнити від причинно-наслідкового зв'язку. СENS такого розмежування полягає у тому, що причина обов'язково породжує те чи інше явище або процес, умова ж сприяє розвитку причини у певному середовищі або обстановці. Іншими словами, причина виступає активним фактором і необхідно породжує наслідок, умова є пасивним фактором і лише створює можливість або неможливість настання такого наслідку. Через свій пасивний стан умови стосовно причин відіграють забезпечувальну, або супроводжувальну, роль і мають багатозначний характер. Наприклад, неналежна організація або порушення режиму охорони певної установи чи підприємства можуть сприяти реалізації злочинного наміру, спрямованого на зруйнування або пошкодження об'єкта, проте без існування причини (бажання завдати шкоди державі з метою її послаблення) злочинне діяння не може відбутися.

В основі *об'ємного і посидентного зв'язків* лежать родо-видові відносини та відносини тотожності. *Об'ємний зв'язок* виражає взаємозалежність між сукупністю (обсягом) характерних ознак предмета і самим предметом (наприклад, зв'язок між відбитком взуття певного розміру і власниками такого взуття). За такого зв'язку встановлення фактів і обставин події відбувається за рахунок поступового звуження кола предметів за їх індивідуальними ознаками. *Посидентний зв'язок* чітко вказує на належність певної речі або предмета конкретній особі (наприклад, виявлення на місці скоєння злочину платіжної картки, що належить конкретній особі).

Об'ємний і посидентний зв'язки не є суто генетичними, оскільки не пояснюють генезис конкретного явища. Втім за їх допомогою індивідуалізуються особи, предмети, матеріали і встановлюється походження або належність певної речі. Це дозволяє продемонструвати причетність конкретної особи до скоєння злочину і зорієнтувати практичних працівників на пошук нових доказів у розслідуваній справі.

2. *Функціональний зв'язок* виражає стійку кількісну взаємозалежність між окремими явищами або величинами. Сутність такої взаємозалежності, за словами О.О. Ейсмана, полягає у тому, що зміна одного із досліджуваних явищ завжди супроводжується зміною іншого. Тому кількісну характеристику одного явища можна використати як доказ кількісної характеристики іншого, якщо між явищами існує функціональна залежність. Такою формою зв'язку пов'язані, наприклад, швидкість руху автомобіля

та довжина його гальмівного шляху, давність написання листа і хімічний склад атраменту тощо [13, с. 25–26].

3. Об'єднання *часових (хронологічних)* та *просторових (локальних)* зв'язків в одну групу зумовлене єдністю основних форм співіснування будь-якого предмета, явища або події в часі та просторі. Проте зазначені форми не є тотожними, кожна з них має власну сутність.

В основі *часових, або хронологічних, зв'язків* лежать часові відносини, що існують між окремими фактами і досліджуваною подією. Такі відносини відображають хронологічну характеристику подій та явищ з позиції їх виникнення, розвитку та зникнення у конкретній часовій інтервал.

У криміналістичній літературі виділяють два види часових відносин: синхронічний і поліхронічний. *Синхронічний зв'язок* існує між явищами або подіями, які відбуваються паралельно. Для такого зв'язку характерними є відносини одночасності та співіснування (наприклад, перебування особи на місці події в момент скоєння злочину, витік секретної інформації під час виконання особою відповідних службових обов'язків). *Поліхронічний зв'язок* поєднує факти, що виникають, змінюються або зникають у певній послідовності (наприклад, висловлювання погрози вчинити злочин і подальше придбання вогнепальної зброї; знищення компрометуючих документів після скоєння злочину тощо).

Ще одним видом часових зв'язків є зв'язок *інтервального*, який ґрунтується на можливості вчинення певних дій у конкретний проміжок або інтервал часу (наприклад, спроможність пробігти певну відстань за конкретний проміжок часу). В основі визначення інтервального зв'язку між фактами й обставинами досліджуваної події на перше місце виходить не фактор часу, а фактор фізичної змоги виконати або не виконати конкретні дії у виділений інтервал часу.

У процесі розслідування факту та обставин скоєння злочину можуть встановлюватися і синхронічні, і поліхронічні, і інтервальні форми зв'язків. Втім на початковому етапі розслідування через дефіцит доказової інформації не завжди є можливість чітко визначити, до якого різновиду часових зв'язків належать відносини, у яких перебувають факти й обставини досліджуваної події. Для правильного визначення хронологічної залежності між фактом і обставинами досліджуваної події виникає потреба виявлення і дослідження інших форм зв'язків, зокрема просторових.

Просторові або локальні зв'язки непрямих доказів є зв'язками між окремими предметами або фактами, що виникають, розвиваються і зникають у певному, обмеженому досліджуваним явищем просторі. У разі виявлення просторових зв'язків головна увага зосереджується не на факторі часу, як це має місце у хронологічних зв'язках, а на факторі простору. У площині доказування обставин кримінальної справи такий простір обмежується або локалізується конкретним злочином, тому просторові зв'язки окремих доказів називають локальними.

Локальний зв'язок нерідко знаходить свій прояв у негативній формі, тобто вказує на відсутність слідів, характерних для певної категорії злочинів (відсутність вилливу крові під трупом, прим'ятої трави тощо). Такі зв'язки набувають великого значення для викриття інсценування.

Важливу роль відіграють локальні зв'язки для визначення факту перебування особи на місці скоєння злочину. У таких випадках окремі предмети, зокрема мікрооб'єкти, що належать певній особі, є доказом її присутності на місці події і, відповідно, можуть стати непрямыми доказами скоєння злочину такою особою. Відсутність таких об'єктів може також свідчити про ретельну підготовку до скоєння злочину, про «професіоналізм» злочинця.

Локальні характеристики окремих предметів, зокрема форма і розміри, відіграють значну роль для встановлення суб'єктивної сторони злочинного діяння. У криміналістичній літературі неодноразово зверталася увага на необхідність дослідження специфічних характеристик певних

предметів. Так, М.М. Костін, досліджуючи проблеми доказування обставин вчинення контрабанди, зазначає, що невеликі за розміром предмети, які містяться «під застібками у складках сумок, під картонним дном сумок і т.ін.», можуть вказувати на «інтелектуальний складник умислу контрабандистів» [4, с. 50]. На умисне скоєння злочину вказує і факт маскуванню предметів контрабанди – зміна форми, стану, упаковки тощо. Звісно, лише на підставі локальних зв'язків не можна обґрунтовувати висновок про винуватість або невинуватість особи у скоєнні злочину. В основі прийняття підсумкового рішення у справі має залишатися сукупність наявних зв'язків між конкретними доказами з шуканим фактом.

4. *Кореляційні зв'язки* відображають взаємну узгодженість непрямих доказів як між собою (горизонтальні зв'язки), так і з досліджуваним злочином (вертикальні зв'язки). Така відповідність, з погляду О.О. Хмирова, є зв'язком складових частин елементів певної системи доказів і набуває особливого значення у разі визначення належності доказів [11, с. 79–80].

Кримінально-процесуальна наука відокремлює три різновиди кореляційного зв'язку непрямих доказів: адекватну, еквівалентну та пропорційну відповідність [11, с. 81]. *Адекватна відповідність* відображає єдність певних предметів, подій, явищ і ґрунтується на відносинах тотожності (наприклад, відповідність відбитків пальців, виявлених на місці події, відбиткам пальців підозрюваного). *Еквівалентна відповідність* – якісні характеристики корелятивів і ґрунтується на родо-видових відносинах, що дає підставу для віднесення їх до певної групи (скажімо, еквівалентність між наркотичними засобами та їх аналогами). *Пропорційна відповідність* – це кількісне співвідношення параметрів елементів відношення (приміром, ціна одиниці товару та вартість усієї партії, маса речовини і сила вибуху).

Наведені різновиди кореляційного зв'язку є фактично видами кореляційних відносин між окремими об'єктами за формою, кількістю, структурою, розташуванням у часі та просторі тощо. Вони є орієнтиром або засобом для встановлення більш глибоких форм зв'язків: генетичних, хронологічних, локальних. Висновок про існування або неіснування кореляційних зв'язків можна зробити лише після детального аналізу первинних кореляційних відносин між досліджуваними об'єктами. Результатом такого процесу стає встановлення закономірної відповідності, тобто зв'язку між: мотивом (метою) і злочинними діями особи, вчиненим злочином і його наслідками, окремими групами непрямих доказів і підсумковим рішенням у справі і т.ін.

У відносинах кореляції можуть і повинні перебувати всі обставини досліджуваної події. Інколи кореляційний зв'язок може виражатися в негативній формі. У таких випадках констатується невідповідність, несумісність

конкретних фактів. Кореляційний зв'язок у негативній формі набуває виняткового значення у разі встановлення негативних обставин, які вказують на невідповідність між конкретним фактом та обставинами, які його оточують. Перебуваючи у такому кореляційному (непрямому) зв'язку з механізмом злочину, негативні обставини в процесі доказування у справі, після вивчення походження, встановлення причин, що зумовили їх у цій ситуації, і зв'язків, змісту та носіїв їх, сприяють переходу від встановлення наявності та характеру супутнього процесу, який викликав негативну обставину, до безпосередньої причини джерела, а від них до того елементу події злочину, який у дійсності був закономірною передумовою виникнення конкретного відображення, виявленого в ході слідчих дій [6, с. 62].

Поєднуючись між собою, непрямі докази утворюють систему доказів у кримінальній справі. Така система, на думку О.О. Хмирова, має відповідати вимогам повноти, достовірності, узгодженості та надійності [11, с. 143–161]. Повнота системи непрямих доказів має місце тоді, коли проміжні факти встановлюють усі без винятку обставини, котрі мають значення для правильного вирішення справи. Достовірність системи непрямих доказів забезпечується наявністю їх часткових підсистем, які є сукупністю доказів, що ними однозначно встановлюється один проміжний факт. Відповідність і несуперечливість між частковими системами, котрі встановлюють окремий проміжний факт, системами проміжних фактів, якими з'ясовуються окремі елементи предмета доказування, і загальною системою доказів вказує на її узгодженість. Надійність системи непрямих доказів забезпечується «резервом» доказової інформації, який залучається у разі виключення із системи окремих доказів. На потребу такого додаткового забезпечення ще в XIX столітті звернув увагу І. Бентам: «Не виключайте, не відмовляйте у проханні про пред'явлення всього, що може бути надано як непрямий доказ; особливо не виключайте нічого лише на тій підставі, що йому не вистачає достовірності. Навіщо виключати щось? Якщо воно викликає дію – воно корисне; якщо не викликає – воно нешкідливе» [1, с. 199–200].

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що цілісність і єдність системи непрямих доказів є результатом довготривалого і складного процесу встановлення їх закономірних зв'язків як між собою, так і між конкретними обставинами та фактом злочину. Така система має ієрархічну структуру, оскільки містить окремі підсистеми доказів, якими встановлюються конкретні проміжні факти. Водночас вилучення окремого доказу із такої системи не означає її повної руйнації. Виявлення нових та інтегративний характер зв'язків наявних доказів забезпечують стабільність системи і можливість використовувати її у процесі доказування обставин кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бентам І. О судебных доказательствах. Киев : Типография М.П. Фрица. 1876. 421 с.
2. Духовской М.В. Русский уголовный процесс. Москва : Типография А.П. Поплавского. 1910. 448 с.
3. Гродзинский М.М. Улики в советском уголовном процессе. Ученые труды. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР. 1945. Выпуск VII. 119 с.
4. Костін М.І. Контрабанда. Доказування обставин вчинення злочину на досудовому слідстві : монографія. Київ : ДІЯ, 2003. 185 с.
5. Курьелёв С.В. Объяснение сторон как доказательство в советском уголовном процессе. Москва : Гос. изд-во юрид. лит.-ры. 1956. 188 с.
6. Лисиченко В.К., Когутич І.І. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів : монографія. Київ : ДІЯ, 2002. 182 с.
7. Шумило М.Є., Тугарова О.К. Непрямі докази у кримінальному процесі України : монографія. Харків : СПДФО Бровін О.В., 2012. 206 с.
8. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Москва : Наука, 1968. Т. 1. 470 с.
9. Філософський енциклопедичний словник / за заг. ред. В.І. Шинкарука. Київ : Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, 2002. 575 с.
10. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург : Альфа, 1996. Т. 2. 605 с.
11. Хмыров А.А. Косвенные доказательства в уголовных делах. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс. 2005. 250 с.
12. Шаламов М.П. Теория улики. Москва : Госуд. изд-во юрид. лит.-ры. 1960. 181 с.
13. Эйсман А.А. О формах связи косвенных доказательств. *Вопросы криминалистики*. 1964. № 11. С. 12–30.